

Kloniranje kao pitanje odgovornosti

Valentin Pozaić

Teološko-filozofski institut Družbe Isusove, Zagreb

Sažetak

U suvremenoj raspravi istaknuta su holistička etika i načelo odgovornosti, koji u moralnom djelovanju osobe pretpostavljaju krepost odgovornosti. Kloniranje živih bića na nižim razinama postavlja brojna pitanja, a još više kod vrste *homo sapiens*. Biblijska antropologija ističe jedinstvenost čovjeka—osobe, kao tjelesno—duhovnog bića. U tom svjetlu promatra i ljudsku spolnost, brak i dostojanstvo prijenosa ljudskog života. Neka bolna iskustva vezana uz metode asistirane prokreacije upućuju na veći oprez kad je riječ o mogućnosti ili htijenju kloniranja čovjeka. Osim znanja — koje je postalo moć — za dalji opstanak i napredak ljudske vrste, nužna je i krepost mudrosti života.

Ključne riječi: *biblijska antropologija, etika, kloniranje, odgovornost*

*Quidquid agis, prudenter agas et respice finem.
Što god radiš, razborito radi i pazi na svršetak.*

Stara rimska izreka sadrži koliko duboku toliko jednostavnu, očitu i dokazivanja nepotrebnu istinu: čovjek je biće koje je kadro slobodno birati, planirati, predviđati dobre i loše učinke svojega djelovanja. Dakle, odgovoran je za ono što svjesno, hotice i slobodno čini. Čovjek je biće odgovornosti. Krepost odgovornosti obuhvaća razmatranje predviđenog djelovanja u njegovom totalitetu, u svim dimenzijama, dakle, cjelovito, holistički; nipošto pod nekim isključivim vidikom, zainteresirano jednostrano, utilitaristički i ideološki. Cjelovita etika, holistička etika, govori o cjelovitoj, čovjeka dostojnoj kreposti odgovornosti, po kojoj čovjek postaje i raste kao čovjek u svojem i po svojem djelovanju. U ekološkoj se etici, među inim, rabi i slogan: Djeluj lokalno, misli globalno, tj. holistički, promatraj cjelinu, pazi na svršetak. Istraživanja i eksperimentiranja na području života danas napose prizivaju holističku etiku, bioetiku, interdisciplinarnu znanost koja sustavno proučava ljudsko djelovanje na području života — zdravlja i bolesti, umiranja i smrti — u svjetlu moralnih vrednota i načela.

Jedan od posljednjih potresnih ljudskih zahvata u područje života jest kloniranje. O čemu se tu zapravo radi i koliko se to strogo znanstveno može ili ne može nazivati kloniranjem, u ovoj raspravi nije od presudnog značenja (Švajger, 1997). U svim zahvatima u područje života, napose ljudskoga života, ključno je pitanje što ima prednost u prosudbi dobra i zla: načela ili korist, taktika ili etika, čovjek ili uspjeh.

IZJAVE I DOJMOVI S MORALNIM PRIZVUKOM

Vijest o tzv. kloniranoj ovci (stručno dana u javnost u *Nature*, 27. veljače 1997; a već prije u novinama) pobudila je raznolike komentare. Uzrujanost u povodu toga, zbog bojazni da je sljedeći na redu čovjek, bila je očekivana i razumljiva. Činjenica je pojačana simbličnim nazivom: »Ples oko zlatne ovce«, što je trebalo, vjerojatno,

asocirati moralnu problematiku biblijskog izvještaja o plesu oko zlatnog teleta (Izl 32,1–8). Poznati etičar Hans Jonas komentira izraženu želju za kloniranim čovjekom, za vlastitom replikom: »Nijedna želja nije toliko perverzna kao ona za autoreplikacijom« (Editoriale, 1997:233). Probudena su sjećanja na proizvodnju određenih vrsta ljudi, tisuće identičnih ljudskih robova, prema predviđanjima A. Huxleya u knjizi **Divni novi svijet** (Huxly, 1985), kao i o kloniranju brojnih Hitlera u filmu **Brazilski dječaci**. Zanimljiva je i sljedeća primjedba u časopisu *The Economist*, bez naznake autora: »Čak i bezbožnici nalaze nešto odbojno u ideji da bi čovjek jednog dana mogao izumiti sama sebe, umjesto da pronade svoga stvoritelja« (Hello, Dolly, 1997:15). U knjizi koja je doživjela više izdanja, a o čemu je snimljen film te u kojoj čitatelji nisu baš uvijek bili na sigurnom da li čitaju, kako navodi, *facts ili fiction*, njemačka je novinarka Charlotte Kerner pokušala u godini 1989. dočarati način i sudbinu mladića rođenog deset godina kasnije. Među brojnim upitnicima i primjedbama o istraživanju bez granica, o nemilosrdnom napretku, tu je zapisana i bojazan koju je još godine 1986. iznio švicarski biolog i antropolog Adolf Portmann: »Stojimo u mračnom Novom dobu koje među mnogim strašnim projektima planira biotehničku proizvodnju ljudi« (Kerner, 1985:153).

Brojnost i neizvjesnost pitanja i problema koji će iz toga proizaći uspoređena je s nuklearnom bombom (Zanić, 1997:11). Naime, već je ranije J. Kard. Ratzinger bio upozorio da »prava opasnost od propasti čovječanstva nipošto ne dolazi od interkontinentalnih raketa, nego prije od razaranja moralnih snaga« (La morale ha diritto al posto d'onore, 1988:28). Prema zagrebačkom **Večernjem listu** (Toth, 1997:40), uz adekvatnu fotografiju, našla se »Nedužna ovca u središtu pozornosti«, ne samo zbog znatizelje, nego i zbog etičko–moralnih prosudbi i pravnih zahvata.

Klonirana ovca nije prouzročila samo duh zabrinutosti i tjeskobe, nego i – putem interneta – duh humora. Poruka je: »Bit ću kloniran za Božić, bit će tri od mene: jedan za posao, jedan za trgovinu a jedan baš za slavlje... Bit ću za Božić kod kuće – ili, poslat ću jednoga Klona.« A *science-fiction* pobrinula se za kloniranog Isusa, gdje ako ne u SAD–u, u trideset primjeraka od kojih su neki dospjeli u Vijetnam, u rat, i još su tamo zarobljeni, treba im naša pomoć...

Na vijest o kloniranju ovce Europski parlament reagirao je Dokumentom B–209/97, od 12.3.1997 (Medicina e morale, 1997). Potvrđujući svoje prijašnje izjave iz godine 1989. i 1993., izjavljuje da »društvo apsolutno ne može opravdati ili tolerirati kloniranje ljudskih bića ukoliko ono predstavlja tešku povredu temeljnih ljudskih prava, protivno je načelu jednakosti među ljudskim bićima jer dopušta eugenetski i rasistički izbor ljudske vrste, vrijeđa dostojanstvo ljudskog bića i zahtijeva eksperimentiranje na čovjeku«. Parlament predlaže i zahtijeva zakonske mjere, kao što su: zabrana kloniranja ljudskih bića u državama članicama kao i na svjetskoj razini uz popratne kaznene mjere za prekršitelje; ako su negdje u tijeku ti eksperimenti treba im obustaviti financiranje; treba definirati etičke norme u biologiji, biotehnologiji i medicini, polazeći od poštovanja ljudskog dostojanstva; zahatijeva se zajedničko europsko zakonodavstvo o kloniranju životinja sa strogim nadzorom kako bi se zajamčilo ljudsko zdravlje, kontinuitet vrste i životinjskih rasa i da se zaštiti biološka različnost. U tom smjeru već su se oglasile i neke države i nacionalna etička povjerenstva.

Svjetska zdravstvena organizacija podsjeća na izjavu iz godine 1992., kojom se odbacuje kloniranje, oplodivanje među vrstama, stvaranje himera te izjavljuje da »primjena kloniranja za reprodukciju ljudskih bića nije prihvatljiva na etičkom planu

jer ono vrijeda određena temeljna načela medicinski pomognute prokreacije. Ta načela poimence uključuju poštivanje dostojanstva ljudske osobe i zaštitu ljudskog genetskog materijala« (Declaracion sur le clonage, 1997).

Talijansko nacionalno povjerenstvo za bioetiku osjetilo se ponukanim da najprije istakne pravo na znanje i znanstveno istraživanje, opravdanost strastvene želje znanstvenika za spoznajom i otkrićem. Ipak, kloniranje ljudskih individua je za osudu »ukoliko tvori napad na biološku jedinstvenost ljudskog subjekta, (...) ukoliko vrijeda pravo svake osobe na vlastito dostojanstvo, u mjeri u kojoj može biti dovedeno u pitanje pravo na samoodređenje« (La clonazione come problema bioetico, 1997). Ujedno se ističe da se ne odbacuje mogućnost kloniranja u biljnom i životinjskom svijetu, kloniranje tkiva i organa u terapijske svrhe, ako se pazi na odgovarajuće dobro, okoliš, poštivanje životinja, bez koristoljublja. Povjerenstvo podržava zakonske mjere donešene u dokumentu Europskog parlamenta.

Nisu izostala i suprotna mišljenja: Istraživanja treba nastaviti, znanost se ne može zaustaviti – odgovara ljudskoj radoznalosti da spozna prirodu i sebe; treba misliti na buduće koristi za čovječanstvo; obustaviti taj proces bila bi ideologija, zaostalost, sektaštvo... Ako je vjerovati prenesenim izjavama, ukrajinski znanstvenici i ruski akademici odbacuju moralnu dvojbu vezanu uz kloniranje čovjeka – možda kao plod dugogodišnje dijalektičke etike... Jedan od ruskih akademika, Vladimir Strunjkov, izjavljuje: »Kloniranje čovjeka preokrenulo bi našu cijelu predodžbu o prirodi, ali ja mislim da je ta ideja zanimljiva. Genija je malo i društvu bi bilo od koristi ako bi ih bilo više« (Lacmanović, 1997:48). Kao da su geniji uvijek bili izrazito moralni, društvu baš uvijek korisni. A dipl.ing. molekularne biologije, Maša Katić, razmišlja: »Razmislite i o tome biste li voljeli da postoji mogućnost kloniranja nekog faraona ili, pak, neandertalca, kojeg biste mogli promatrati i izučavati iz blizine, u 'četiri oka'« (Katić, 1997:37). Taj bi čovjek, novi individium, osoba, bio objekt znatiželjnog promatranja... Nove spoznaje važnije su i od samog čovjeka, od subjekta spoznaje? Nema razlike između čovjeka i stvari, čovjek je stvar. U domaćem smo tisku mogli pročitati i ovo: »Naravno, u primjeni se mora postaviti granica, jer mislim da smo dovoljno svjesna i moralna bića da znamo prepoznati pravo zlo... Osim svega, ipak bi bio dosadan svijet i život u kojemu više uopće ne bi postojala potreba za muškarcima (i njihovim sjemenom)«. Ako smo dovoljno svjesna i moralna bića tko će kome i zašto, s kojim autoritetom, određivati granice? Pogotovu ako bi kriterij mogao biti dosada u svijetu.

Nekada su, u romanima i filmovima, znanstvenici takva tipa, kao i njihovi laboratoriji, redovito završavali kao žrtve svojih nesmotrenih pokusa i pronalazaka. Danas je sasvim suprotno: plijene divljenje radoznale publike, ponekad ogorčenje i ne male prihode. Ovaj posljednji materijalni vidik nije nipošto zanemariv ni za znanstvenike niti njihove institucije.

NIŽE VRSTE

Korisnost kloniranja na razini biljaka i životinja pokazuje se višestruka pod vidikom očuvanja pojedinih ugroženih vrsta i pod mnogovrsnim eksperimentalnim i terapijskim vidicima: korist za njih same i još više za čovjeka. Međutim, posjedovanje mnogih pojedinki identičnog genetskog zapisa istodobno donosi silne prednosti, ali i zamke.

Da i na tom području stvari nisu tako bezazlene, govori i ova izjava: »Zamislite mogućnost dobivanja identičnog psa ili majmunčića nakon što vam prvi ugine.« Kloniranje osiromašuje biološku različenost, ali želja za njim govori o bogatstvu odnosno bijedi mašte naručitelja.

Mogućnost kloniranja u biljnom i životinjskom svijetu ne treba načelno odbaciti kao nemoralnu. Kloniranje, biljaka, tkiva i organa u terapijske i prehrambene svrhe, ako se pazi na odgovarajuće dobro, okoliš, poštovanje životinja, bez pustog koristoljublja, moralno je prihvatljivo, opravdano i poželjno. Dakako, trebalo bi bez ustručavanja i zaobilaženja dati jasan odgovor: zašto klonirati životinje? Koji temeljni status želimo priznati životinjama?

Čovjek mora biti oprezan, odgovoran i mudar u upotrebi stvorenja ne samo iz egoističkih motiva – da ne ugrozi sama sebe, da ne uništi uvjete svojega opstanka, nego također iz poštovanja svega stvorenog, iz poštivanja smisla i savršenosti svakog bića. Životinje zacijelo nisu stvari, igračke u rukama čovjeka. Kao u cijelom stvorenom svijetu, tako i spram životinja, čovjek nije neograničeni gospodar, nego samo pastir, korisnik, koji će Gospodaru svega jednog dana polagati račun o svojem načinu upravljanja povjerenim mu svijetom. Načelo iz ekologije *Dominium terrae – amor terrae – Vladanje zemljom – ljubav prema zemlji*, i ovdje ima svoje mjesto.

Načelno gledajući: čovjek može raspolagati sa životinjama dokle to ciljevi opravdavaju, dokle može upravljati posljedicama, dokle ne narušava genetsko bogatstvo različitosti, dokle može poštovati dobro i vrijednost, kao i vlastitost životinja.

ČOVJEK

Klonirati čovjeka vjerojatno je pitanje samo usavršavanja tehnike, dakle, pitanje vremena. Jer, »ovca je izašla iz kutije i više se onamo neće vratiti«. Društvene sankcije neće biti naročito djelotvorne. Nada u moguću Nobelovu nagradu bit će jača od svake zakonske zabrane. Ako bi se prepriječili vjerski i moralni prigovori, pa i oni zakonske naravi, lako će ih se zaobići: novi će se individuum moći predstaviti kao plod redovite *in vitro* oplodnje... Uostalom, sadašnje općenito javno protivljenje kloniranju ljudskih individua nije jamstvo da će takvo stajalište prevladavati i u bliskoj budućnosti. Naprotiv, pobuđuje na oprez. Naime, *in vitro* oplodnja, koja je također u početku pobuđivala žestoka suprotna reagiranja, a danas je javno prihvaćena, pokazuje kako nove tehnike mogu brzo osvojiti srca pojedinih ljudi, kao i simpatije i odobravanja drugih, kad su pogođeni u nekim za njih subjektivno osjetljivim pitanjima... Razni individui imaju razne interese.

Premda je jasno, ali kao da se na to ne želi svratiti pozornost: kopije, replike, ponovljeni individui ne bi morali biti i ne bi bili identični po svojim osobinama i genijalnostima s onima od kojih je uzeta jezgra stanice. Tako se puste želje i ne bi ostvarivale. Osoba nije čisti biološki materijal, a ni sama biološka baza ne bi bila posve identična. Uz to: okolina – od one intimne u krilu majke pa do ambijentalne, društvene i kulturne – prehrana, bolesti, odgoj čine svoje...

Mogućnosti za futurističke spekulacije gotovo su beskonačne (Fiori, Sgreccia, 1997). Naveden je cijeli niz razloga – od eugenetskih do egoističkih, od znanstvenih do utilitarističkih – kao povod i motiv za kloniranje čovjeka: – ponoviti individue velike genijalnosti ili ljepote da se poboljša vrsta ili da se život učini ugodnijim; –

priskrbiti velike količine genetički istovjetnih subjekata radi znanstvenog proučavanja relativne važnosti urođene prirode i okoliša; – sterilnom paru omogućiti dijete, kad bi to bio jedini način; – ispuniti prazninu identičnim djetetom nakon smrti prvoga; – odrediti spol djeteta odabirom donora jezgre stanice; – ponoviti zdrave individue da se izbjegne rizik nasljednih bolesti, koji se krije u lutriji spolnog rađanja; – omogućiti dijete s genotipom po izboru: obožavane zvijezde iz ovog ili onog područja društvenog života; – jedna žena poželjela je klonirati svojeg oca, pa bi ga vjerojatno ona i nosila, rodila, odgajala; – proizvesti identičnog nasljednika i tako se ovjekovječiti u identičnoj ali mlađoj verziji sama sebe; – klonirati sebe ili drugoga i dati odgoj kakav smatra da je ispravan, a nije ga prije dobio; – samouvjereni i moćni mogli bi poželjeti usrećiti svijet svojim kopijama; – oni tjeskobni da odgode svoju smrt mogli bi stvoriti tijelo dvojnika, izuzev funkcioniranja mozga, od kojeg bi uzimali savršene organe za transplantaciju kad se njihovi istroše; – proizvesti ekipe identičnih subjekata za specijalne zadaće u miru i u ratu, špijune i superratnike; – proizvesti embrije svake osobe i čuvati zamrznute kao rezervu za eventualne potrebe transplantacije; – priprava atleta za šport, olimpijske igre; i to se polje mora iskoristiti da se ne dopusti prevlast neprijateljskog ili suparničkog ideološkog, ekonomskog bloka; – i ne manje: ljudska radoznalost kako će to ići... – spiritus movens u suvremenom društvu: pohlepa, lakomost, novac; – umišljeno savršenstvo kao norma djelovanja, proizvodnje novih ljudskih bića; – znanstvena strast ili želja igrati se Boga...

ETIČKA POVJERENSTVA

Već je dulje vremena poznato i uvedeno kao obvezna praksa da se u važnim stvarima odluke ne mogu prepustiti etičko–moralnom sudu, samovolji ili strasti pojedinaca, pa ni njihovim najboljim nakanama. Time se ne želi uvesti ili potvrditi sumnja u moralnost i poštenje ljudi od znanosti, već se samo podsjeća na ljudsku ograničenost i na tom području. Unatoč povremenim zvučnim visokoetičkim izjavama, koje imaju redovito dobru prođu, iskustvo potvrđuje da je potreban nadzor nad pitanjima javnog i opće društvenog i ljudskog interesa. Za istraživanja i njihove primjene nisu zainteresirani samo znanstvenici. Pozivanje na visoku svijest pojedinca samo po sebi još ništa ne kaže odakle dolazi i kamo smjera: bezazlena prostodušnost, naivnost ili pak pokušaj zaglupljivanja. Stoga je uvedena obveza da se značajni projekti, prije njihove provedbe, podastru na prosudbu etičkog povjerenstva (Pozaić, 1996).

Etičko je povjerenstvo, sastavljeno od članova odabranih iz raznih disciplina pozitivnih i humanističkih znanosti, kvalificiranije za holistički pristup stvarnosti, a nije izravno podvrgnuto pritiscima strasti i interesa, jednako onih znanstvenih i materijalnih. Etičko povjerenstvo ne donosi odluku, već daje stručno etičko–moralno mišljenje o predloženom projektu. Na temelju tog kvalificiranog mišljenja odluku će donijeti ili nadležno ministarstvo ili uprava dotične ustanove. Činjenica je da će bez pozitivnog mišljenja etičkog povjerenstva jedan projekt teško dobiti odobrenje.

Kao zanimljivost, ali još više kao iznenađenje, valja spomenuti da nigdje ni u kojem izvještaju o kloniranoj ovci, koji smo imali na uvid, nije spomenuto da je bilo traženo i dobiveno mišljenje etičkog povjerenstva, ni kakvo je bilo. Ako je istina da je u tako važnom projektu izigrana i ta etička norma, čemu se još možemo nadati!

BIBLIJSKA ANTROPOLOGIJA

Čini se da su se pitanja etičko–moralne naravi glede kloniranja biljaka i životinja lako, ili olako, razriješila. Jedino koje je i nadalje uznemirujuće prisutno, odnosi se na mogućnost kloniranja čovjeka. Odmah po vijesti o kloniranju ovce, i već izraženim željama za kloniranjem čovjeka, u vatikanskim se novinama oglasio teolog Gino Concetti, iznijevši ukratko stajalište Katoličke crkve: »Osoba ima pravo roditi se na ljudski način, a ne u laboratoriju. Nepovredivost tih načela treba tumačiti ne kao opiranje znanosti ili kao kočnicu napretku, nego kao zaštitu onih vrednota koje su konstitutivne ljudskom biću i njegovom postojanju« (Concetti, 1997:2). Katolički tjednik *Glas Koncila* donio je cjelovit prikaz i prosudbu kloniranja ovce i namjere s čovjekom (Kustić, 1997:3).

Ne spominjući izričito kloniranje već općenito eksperimente s čovjekom, ali očito aludirajući i na kloniranje, Ivan Pavao II. podsjeća da je temeljno stajalište čovjeka spram čovjeka ljubav u istini i poštovanje ljudskog dostojanstva. Povod je bio poznata zgodica iz Evanđelja kad je Isus istjerao trgovce iz Hrama jer nisu poštovali svetost i dostojanstvo svetog mjesta, premda im je ta trgovina u to vrijeme od tadašnjih vlasti službeno bila dopuštena. Čovjek je živi hram Božji. U nedjeljom nagovoru, zvanom *Angelus*, na treću korizmenu nedjelju, 2. ožujka 1997, papa je rekao: »Kristov glas podiže se snažno također protiv 'trgovaca u hramu' našeg vremena, protiv onih koji čine trgovinu od svoje 'religije', sve dotle da gaze, u ime 'boga–moći, boga–novca' dostojanstvo ljudske osobe zlouporabama svake vrste. Mislimo, na primjer, na manjak poštovanja života koji je ponekad postao predmet opasnih eksperimenata;...« (Giovanni Paolo II, 1997:1).

Kroz crkveni nauk, na temelju biblijske antropologije, provlači se neko strahopoštovanje pred čovjekom i pred prijenosom ljudskog života. Pred čovjekom slikom Božjom (Post 1,26), jedinstvenim tjelesno–duhovnim bićem i samom svetom piscu Psalama kao da zastaje dah: »Što je čovjek da ga se spominješ, sin čovječji te ga pohodiš? Ti ga učini malo manjim od Boga, slavom i sjajem njega okruni« (Ps 8,5–6). Taj je čovjek u ovoj zemaljskoj egzistenciji na putu u život vječnosti zajedništva u Božjem životu. Ta perspektiva nije bez značenja za vrednovanje čovjekova života, rađanja i umiranja. Sam život je sveti dar koji je Bog povjerio čovjeku. Čovjek nije gospodar, nego pastir života i suradnik u prijenosu života. Već s biološkog, a pogotovo s teološkog gledišta ne može biti govora o reprodukciji ljudskog života, nego o prokreaciji: bračni par se ne reproducira u djeci; oni su suradnici, su–stvoritelji – pro–kreatori u prijenosu ljudskog života. Novi život nije nikakva re–produkcija nego novo remek–djelo, osim u slučaju kloniranja. Kod *in vitro* oplodnje ne može biti govora o nekakvoj reprodukciji. Međutim, upravo se u svezi s tom metodom uporno rabio izraz reprodukcija, kao da je bilo u planu ići dalje...

Ljudska spolnost svoj smisao i svoje opravdanje nalazi unutar braka. Samo bračni par ima pravo na bračni čin i jedino okruženje u kojem novo ljudsko biće može doći odgovorno, u skladu s ljudskim dostojanstvom, na svijet – jest brak. Jedini put kojim novi život, novo dijete dolazi u postojanje – bračni je čin. Bit je ljubavi bračnog para u međusobnom darivanju koje po svojoj potpunosti i neopozivosti od njih dvoje stvara jedno tijelo. Unutar te stvarnosti oni postaju prikladni suradnici Božji za dar života novoj osobi. Iz tako ostvarenog jednog tijela roditelja izvire jedno drugo novo tijelo, tj. novi život djeteta. Roditelji nemaju pravo na dijete jer dijete nije stvar

